

vergroten. Want ook hier moet de vraag onbeantwoord blijven bij welke kopers de goedkope klein-octavo edities, met welke uitgaven Immerzeel een ongeschreven wet over de verschijningsvorm van poëzie heeft doorbroken, terecht zijn gekomen.

Deze opmerkingen laten onverlet dat wij dankbaar mogen zijn voor de vele zaken die wel uit de doeken konden worden gedaan, als het scherper stellen van het beeld van de produktie en distributie van boeken, de uitvoerige beschrijving van het faillissement van Immerzeel uit 1811, de relaties met letterkundigen en collega's, en de aard en samenstelling van de 425 nummers tellende fondslijst.

H. Boels

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

G. Duby, M. Perrot, ed., *Geschiedenis van de vrouw*, III, *Van renaissance tot de moderne tijd*, A.Farge.N.Zemon Davis, ed. (Amsterdam: Agon, 1992, x + 481 blz. f75,-, ISBN 905157 126 7); G. Duby, M. Perrot, ed., *Geschiedenis van de vrouw*, IV, *De negentiende eeuw*, G. Fraisse, M. Perrot, ed. (Amsterdam: Agon, 1993, x + 531 blz., f75,-, ISBN 905157 127 5 geb.); G. Duby, M. Perrot, ed., *Geschiedenis van de vrouw*, V, *De twintigste eeuw*, F. Thébaud, ed. (Amsterdam: Agon, 1993, x + 627 blz., f85,-, ISBN 90 5157 128 3).

Dankzij dit vijfdelige werk beschikken we nu over een toegankelijk handboek over de geschiedenis van vrouwen in de westerse wereld van de oudheid tot nu. Een Italiaans initiatief om de resultaten van twintig jaar vrouwengeschiedenis te bundelen resulteerde in een Frans project en een multinationale uitvoering. Niet alleen zijn de zeventig, veelal zeer bekende auteurs, uit vele landen afkomstig, de boeken zijn in tal van talen vertaald, de vertalingen bovendien voorzien van een *state of the art* in het betreffende land (waarover voorzover het Nederland en België betreft dadelijk meer).

De opzet sluit aan bij ontwikkelingen in de geschiedwetenschap in het algemeen en vrouwen-geschiedenis in het bijzonder. Zowel aan de feitelijke posities van vrouwen (gezin, cultuur, maatschappij, lichaam en sexualiteit) als aan het debat over sekse, representaties van vrouwen/het vrouwelijke in relatie tot mannen/het mannelijke is aandacht besteed. Daarmee zijn zeer informatieve en veelzijdige bundels ontstaan, handelend over zowel politiek als literatuur en filosofie. Ze vormen inderdaad, zoals Duby en Perrot hoopten, een tussentijdse balans van historische debatten, een werkinstrument en geheugenopfrisser en bieden daarbij leesplezier (behalve wanneer dat vergald wordt door teveel onvoltooid tegenwoordige tijd).

Uiteraard is er kritiek mogelijk: er is sprake van een Franse dominantie in de artikelen. De opzet is westers, of liever gezegd West-Europees. Vrouwen in de Verenigde Staten komen in de negentiende eeuw in beeld, die uit de Sovjet Unie pas in de twintigste. Voor gekleurde vrouwen in Europa of de VS is geen aandacht. Waarom heeft de Nederlandse uitgever de oorspronkelijke titel niet aangehouden: *Geschiedenis van de vrouwen in het westen?* *Geschiedenis van de vrouw* impliceert een niet bestaande homogeniteit van vrouwen en een mondiale benadering.

Is hier sprake van herschrijving van de geschiedenis door middel van vrouwengeschiedenis zoals deze (sub)discipline soms claimt? Mijns inziens niet: de gebruikelijke periodisering is bijvoorbeeld aangehouden, ook omdat deze voor de West-Europese vrouwengeschiedenis relevant blijkt. Geen sprake dus van herschrijving, echter wel van inschrijving van vrouwen in de geschiedwetenschap, van aanvulling en zichtbaarmaking. Dat heeft een verlegging van de aandacht van het politieke naar het sociale en culturele, het medische en fysieke tot gevolg. Het

is zeker een verrijking van het historische beeld en daarmee niet alleen van belang voor vrouwen of vrouwenhistoricae maar voor een algemener publiek van wetenschappers en leken.

Inschrijving spreekt ook uit de artikelen over Nederland en België. Rudolf Dekker stelt in zijn 'Vrouwen in middeleeuwen en vroeg-modern Nederland' (III, 415-443) de vraag naar het verschil centraal: waarin weken vrouwen in de Noordelijke Nederlanden af van het algemene West-Europese patroon? In een bondig descriptief overzicht signaleert hij een eigen karakter van bepaalde groepen vrouwen: begijnen, vrouwen in de moderne devotie, de 'kopsters', die aderlatingen verrichtten, vroedvrouwen, criminele vrouwen (bijna de helft van alle misdrijven werd door hen gepleegd, elders 10-20%), en vrouwen in travestie, een traditie die hier dieper geworteld zou zijn dan elders. Vrouwen in de Nederlanden hadden een relatief hoog opleidingsniveau en konden zelf voor hun 'eer' opkomen. Evenals elders echter nam hun invloed in het bestuur en het economisch leven af naarmate beide terreinen formeler werden georganiseerd. Helaas komt Dekker niet toe aan verklaringen voor de door hem gesignaleerde afwijkingen.

Ulla Jansz zoekt in haar bijdrage 'Vrouwengeschiedenis van het negentiende-eeuwse Nederland' (IV, 467-487) eveneens naar het eigene van de geschiedenis van Nederlandse vrouwen. Zij stelt evenwel dat het in deel IV geschetste beeld van de negentiende eeuw als een periode van vernieuwing voor vrouwen met een cesuur rond 1800 voor Nederland (nog) niet kan worden getoetst. Onderzoek betreffende de periode voor 1870 op dit gebied ontbreekt vrijwel. De omslag in het (juridisch) denken rond 1800, de rol van confessionele groeperingen ten aanzien van vrouwen, een aparte vrouwensfeer (te benaderen via vrouwentijdschriften en liefdadigheid voor 1870), opvattingen over seksualiteit en de constructie van het vrouwelijke/vrouwen daarbij, zelfs vrouwenarbeid: het is niet of beperkt onderzocht. Doordat de auteur vrij strak de inhoud van deel IV volgt, is dit een verhaal van 'nieten' geworden. Dat wat er wel is, staat er wat verloren bij. Het heeft één voordeel: onderzoekers weten nu waaraan ze kunnen beginnen.

Belgische vrouwengeschiedenis zal in Nederland weinigen bekend zijn. Het wordt door de auteurs Michel Huyseune, Machteld de Metsenaere en Micheline Scheys in hun bijdrage 'Gewapend met het gewicht van het verleden: enige resultaten van vrouwengeschiedenis in België' (V, 523-556) helder geschetst aan de hand van recent onderzoek. Dat levert een mooie mengvorm van geschiedenis en geschiedschrijving op. Het rooms-katholicisme blijkt in België de dominante factor, verantwoordelijk voor het late kiesrecht voor vrouwen (1948, de vertraagde participatie van en de seksesegregatie in het onderwijs voor meisjes alsook voor een diepgeworteld beeld van de vrouw als moeder).

Dat beeld is niet uitsluitend Belgisch zoals Marjan Schwegman en Jolande Withuis tonen in 'Moederschap: van springplank tot obstakel. Vrouwen, natie en burgerschap in twintigste-eeuwse Nederland' (V, 557-583). Zij hebben zich eveneens laten leiden door de inhoud van deel V, maar daarbij gekozen voor een vrijere benadering. Het politiek-culturele thema van dit deel, inschakeling van vrouwen in het 'nationale', hebben zij vertaald in een mooie analyse van de specifieke ontwikkeling van het vrouwelijk burgerschap in Nederland. Twee factoren kennen zij daarin beslissende invloed toe; verzuiling, die vrouwen door de vrouwenorganisaties bij het maatschappelijk leven en het nationale betrok en de tweede wereldoorlog, die hen een nieuw en nationaal gericht 'wij-gevoel' verschafte. Dat dit nieuwe besef van nationale saamhorigheid van vrouwen niet meteen werd omgezet in feministische eisen kwam mede doordat de koude oorlog de politieke en de sociale verhoudingen deed bevriezen, alsook omdat het gebaseerd was op het ambivalente concept van moederschap. Een ambivalent concept, dat enerzijds als springplank had gediend voor het claimen van een 'maatschappelijk moederschap' door de eerste feministische golf, dat anderzijds aanleiding gaf tot afsluiting van vrouwen in een steeds meer geprofessionaliseerde huishouding. Het concept werd dan ook in de jaren zestig door een

volgende generatie vrouwen verworpen, de belangstelling voor het nationale ingeruild voor die van de mondiale omgeving.

Het is een rijk en veelzijdig essay geworden dat aan de hand van genoemde thema's een fraai overzicht geeft van de geschiedenis van vrouwen in Nederland in de twintigste eeuw en dat stelling neemt in tal van thema's uit dit deel (de invloed van de oorlog op vrouwen, de geringe arbeidsparticipatie, de vrouwensfeer). Er blijven zeker vragen open. Voor de geringe arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland worden alleen culturele oorzaken genoemd (563); economische ontbreken. Verzuiling mag dan een typisch Nederlands verschijnsel zijn, eerdere artikelen uit deze delen geven aan hoe belangrijk het rooms-katholicisme ook in andere landen voor vrouwen is geweest (Italië, België). Is 'nationalisering' van vrouwen daar niet eveneens via confessionele vrouwenorganisaties verlopen? Is het Nederlands patroon dan wel zo uniek? Of ging het in Nederland om een mengeling van een, mede door industrialisatie en protestantisme beïnvloede, relatief gunstige ontwikkeling van politieke rechten voor vrouwen (in dit deel 'het Noordepese model' (V, 443) genoemd) en confessionele organisatie? Het zijn vragen die door vergelijking van dit artikel met andere uit deze bundels opkomen. Hetgeen de stimulerende invloed van dit grootse project bewijst.

Elsbeth Locher-Scholten

M. Braun, *De prijs van de liefde. De eerste feministische golf het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1992; Amsterdam: Het Spinhuis, 1992, 443 blz., f45,-, ISBN 90 73052 33 5).

Het is maar gelukkig dat de schrijfster van dit boek, dat zij in 1992 aan de Universiteit van Amsterdam als dissertatie verdedigde, haar schepping een ondertitel heeft meegegeven. De hoofdtitel zou degene die het boek openslaat anders op wonderlijke gedachten kunnen brengen. Nu weet de lezer, dat het—onder andere—over het huwelijksrecht moet gaan. Marianne Braun had dit gemakkelijk kunnen voorkomen door haar boek een wat neutralere titel als 'De prijs van het jawoord' mee te geven. Misschien iets minder provocerend, maar mijns inziens meer in overeenstemming met het onderwerp: de discussie over de rechtspositie van de gehuwde vrouw zoals die in de tweede helft van de negentiende eeuw gevoerd werd. Een dergelijke titel zou tevens recht doen aan het feit dat er veel meer redenen zijn om te trouwen dan de liefde alleen, terwijl dat voor de rechtspositie van de gehuwde vrouw niets uitmaakte.

De in dit boek centraal staande discussie werd aangezwengeld door de voorvechtsters van wat nu de eerste feministische golf wordt genoemd. In hun ogen was er veel mis met de rechtspositie van de gehuwde vrouw. Het feit dat een vrouw door het aangaan van een huwelijk haar handelingsbekwaamheid verloor en onder de voogdij van haar echtgenoot, de zogenaamde maritale voogdij, kwam, was voor hen onverteerbaar en diende veranderd te worden. De gevestigde (mannelijke) orde ging overigens niet onmiddellijk overstag, zodat er stevig moest worden gestreden. Marianne Braun beschrijft deze strijd met grote nauwgezetheid en gevoel voor detail, waardoor de lezer soms het gevoel krijgt dat nu het laatste woord over dit onderwerp gesproken is. Af en toe mist men in de wijze van benadering van het onderwerp echter een zekere mate van afstandelijkheid en neutraliteit en soms zelfs kritische zin. Over de vraag of de argumenten, die de voorvechters van de verbetering van de rechtspositie van de gehuwde vrouwen naar voren brachten, nu allemaal even valabel waren, laat de schrijfster zich niet uit. Zo kan men zich afvragen, wat er waar is van het argument, dat het huwelijksgeluk gediend zou